

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

Науковий вісник Чернівецького університету імені Юрія
Федьковича: Історія. № 2. 2021. С. 6–16
History Journal of Yuriy Fedkovych Chernivtsi National
University. № 2. 2021. pp. 6–16
DOI <https://doi.org/10.31861/hj2021.54.6-16>
hj.chnu.edu.ua

УДК 94:321(436+470+571)

© Наталя Громакова* (Київ)

ПОЛЬСЬКИЙ ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИЙ РУХ В УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ: РЕГІОНАЛЬНА СПЕЦИФІКА

Дослідження присвячене з'ясуванню регіональної специфіки розвитку польського громадсько-політичного руху в українських теренах упродовж XIX ст. Авторка дійшла висновку, що перебування у складі різних держав із відмінними стратегіями розв'язання «польського питання» зумовлювало різні можливості для поляків, що визначалися тією роллю, яка відводилася цим територіям істеблішментом Австрії, Пруссії чи Росії.

Для монархії Габсбургів терени Східної Галичини упродовж всього XIX ст. залишалися периферією, яка мала для зручності управління елементи самостійності, а центр визнавав польське домінування в регіоні.

Поразка Листопадового повстання 1830-1831 рр. стала поворотним пунктом урядової політики щодо розв'язання «польського питання». Від загравання з польською елітою регіону влада переходить до політики остаточної інкорпорації та інтеграції, що унеможливило практично будь-які спроби громадської активності поляків. Зусилля російських урядовців були спрямовані на знищення польського домінування в регіоні, що, згідно з ментальною картографією імперських чиновників і російської громадськості, уособлював історичну серцевину російського національно-державницького проекту.

Ключові слова: «польське питання», національний проект, громадсько-політичний рух, регіональна специфіка, ідентичність.

Nataliia Hromakova (Kyiv)

POLISH SOCIO-POLITICAL MOVEMENT IN THE UKRAINIAN LANDS: REGIONAL SPECIFICS

Abstract. *The research focuses on a comprehensive study of the regional specifics of the Polish socio-political movement in the Ukrainian lands during the «long» 19th century. The distribution of lands of the former Commonwealth between Austria, Russia and Prussia according to the*

* к.і.н., доцент, докторант кафедри цивілізаційної історії та археології Центрально-Східної Європи Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова.

PhD in History, Associate Professor, Doctoral Student, Department of Civilizational History and Archaeology of Central and Eastern Europe, National Pedagogical Dragomanov University.
orcid.org/0000-0002-74194-0917
e-mail: natalyabucha1308@gmail.com

decisions of the Congress of Vienna in 1815 began a new page in the history of the struggle of Poles for the revival of their own statehood. The policy of St. Petersburg, Vienna or Berlin on Polish citizens influenced on the level of consolidation of Poles, determined the organizational forms and program requirements, regional features of their activities. This affected both tactical goals and readiness for radical methods of struggle (uprisings, conspiracies, etc.), and also led to the daily practices of the Polish community, which ranged from latent opposition to the assimilation of a dual identity.

It should be emphasized that the potential opportunities for social activity of Poles in Ukraine were determined by the role assigned to these territories in state-building projects and mental mapping of the Austrian or Russian establishment. For the monarchy of the Habsburgs, the territories of Eastern Galicia throughout the 19th century remained a periphery that had elements of independence for ease of management, and Vienna's government officials recognized Polish dominance in the region. This, in turn, created a favourable environment for the development of public activities, the creation of various cultural and social centres and in general the cultivation of Polish identity.

Instead, the status of the Poles of the Right Bank of Ukraine was transformed during the nineteenth century from flirting with the Polish elite of the region to the policy of final incorporation and integration, which made virtually any attempt at their public activity impossible. The authorities' efforts were aimed at eradicating Polish influence in the South-Western Territory, according to the ideas about the historical core of the Russian national-state project.

Thus, being part of various state systems with different imperial strategies led to the regionalization of the movement hampered the finalization of the Polish project and the consolidation of the Poles into a single modern nation.

Keywords: «Polish question», national project, socio-political movement, regional specifics, identity.

Постановка наукової проблеми та її значення. Польський національно-визвольний рух виступав вагомим чинником модернізації імперських структур Австрії, Пруссії та Росії упродовж XIX – початку XX ст. Боротьба поляків набувала різних форм та методів, пройшла тривалий шлях структурно-організаційного й ідеологічного оформлення, але упродовж усього періоду кінцевою метою залишалося виборення власної державності. Однією з характерних особливостей польських змагань стала регіональна специфіка, що позначилася як на цілях та завданнях, так і на практичній діяльності учасників руху.

Водночас польський визвольний рух відіграв важливу роль у кристалізації українського національного проєкту, оскільки саме українські терени стали ареною зіткнення між урядовими структурами і польськими діячами, які відстоювали своє право на домінування у Східній Галичині чи на Правобережній Україні. Отже, з'ясування регіональних особливостей опозиційної діяльності поляків дозволить встановити чинники, що зумовлювали розбіжності і водночас сприяли модернізації руху та формуванню польської національної ідентичності упродовж XIX ст.

Аналіз останніх досліджень із цієї проблеми. Дослідженню становища поляків під владою Австрії та Росії у XIX – на початку XX ст. присвячено чимало наукових публікацій останнього часу. Серед них – праці Д. Бовуа^{1,2}, Л. Вульфа^{3,4}, І. Вушко⁵, М. Рольфа⁶, в яких зосереджено увагу на стосунках між урядовими структурами та регіональними елітами, передусім поляками. Вітчизняні дослідники – Б. Гудь⁷, В. Венгерська⁸, Ю. Земський⁹, Ф. Стеблій¹⁰ та ін. фокусують увагу на окремих аспектах життя польської спільноти. Опрацювання наявної наукової літератури та історичних джерел актуалізує завдання дослідження регіональних особливостей громадської діяльності поляків, визначення

чинників, що зумовлювали обрання стратегій збереження власної ідентичності в умовах інтеграції Східної Галичини і Правобережної України до імперських структур Австрії та Росії.

Метою дослідження є з'ясування регіональної специфіки польського громадсько-політичного руху в українських землях упродовж XIX ст. Відповідно до мети були сформульовані завдання:

- охарактеризувати чинники, що вплинули на регіоналізацію діяльності польських діячів;
- проаналізувати особливості громадської активності поляків у Східній Галичині та Наддніпрянщині;
- на основі компаративного аналізу визначити спільні риси та відмінності практичної діяльності учасників руху в українських теренах.

Виклад основного матеріалу. У науковому дискурсі з проблем польського визвольного руху упродовж «довгого» XIX ст. за останні роки панівні позиції посіла теорія модернізації, крізь призму якої аналізуються суспільні явища та процеси зазначеного періоду. Водночас, на наш погляд, комплексне вивчення проблематики неможливе без урахування теоретико-методологічних напрацювань історичної регіоналістики і ментальної картографії, що надають необхідний інструментарій для з'ясування регіональної специфіки польського руху, а також здійснення компаративного аналізу історичних явищ і процесів.

Методологічною основою нашого дослідження стали теоретичні напрацювання сучасної вітчизняної дослідниці Я. Верменич, яка запропонувала визначення регіону як певної соціокультурної спільноти «з історично сформованими механізмами відтворення, самопізнання й самовираження». Ці спільноти продукують власні типи світовідчуття й світорозуміння, регіональні настрої та уподобання, що виступають фундаментом регіональної ідентичності¹¹.

Запропоноване визначення акцентує увагу на соціокультурних і психологічних особливостях спільноти, отже, тісно пов'язане з ментальними характеристиками – вкоріненими стереотипами і символами, поведінковими моделями, груповою пам'яттю, поділом на «своїх» та «чужих» тощо. Але водночас ментальність тісно пов'язана із просторовими координатами, оскільки спільнота не може існувати поза межами території, яку усвідомлює як власний життєвий простір. Осмислення власної території є важливим чинником формування регіональної ідентичності, що набуває характеру ментального картографування. Географічний простір усвідомлюється як сукупність культурно-історичних символів і кодів, традицій і тяглості буття етнічної спільноти, відтак – регіональний простір набуває сакрального, екзистенціального, навіть онтологічного значення¹².

Варто зазначити, що як Східна Галичина, так і Правобережна Україна були територіями пограниччя, де кількісно переважали українці, а доміантні позиції посідали поляки. Крім того, третьою силою виступав імперський істеблішмент Австрії та Росії, що прагнув усунути польські впливи на українське населення. Це, безумовно, позначилося на суспільних трансформаціях, що відбувалися упродовж XIX – початку XX ст. і супроводжувалися пошуком компромісу з Віднем та конфронтацією із Санкт-Петербургом. Отже, застосування інструментарію історичної регіоналістики та ментальної картографії сприятиме визначенню чинників, що зумовлювали відмінності у практичній діяльності учасників польського громадсько-політичного руху в українських землях.

Рішення Віденського конгресу 1815 р. остаточно закріпили поділ земель колишньої Речі Посполитої між Австрією, Пруссією та Росією. Причому українські терени, що колись належали Польській державі, опинилися під владою Відня і Санкт-Петербурга, що зумовило різні стратегії їхньої інтеграції до відповідних державних структур.

Політика Габсбургів у «Королівстві Галиції і Лодомерії» характеризувалася пошуком компромісу і здобуттям лояльності поляків в обмін на надання преференцій в соціально-економічній та соціокультурній сферах. Бюрократизація імперської управлінської системи в регіоні усувала польську аристократію на периферію політичних процесів, що ознаменувало витіснення традиційної річпосполитської політико-правової моделі, в основу якої було покладено етос громадського служіння як одну з визначальних рис шляхетської ментальності. Проте поляки забезпечили собі право залишатися поляками, а не австрійцями¹³.

Але в той же час слабкість австрійських урядових структур в Галичині спонукала Відень до співпраці із польською шляхтою через призначення її представників на посади до місцевої адміністрації. Попри сподівання австрійських урядових кіл забезпечити лояльність поляків і водночас залучити їх на службу імперським інтересам, результат виявився протилежним. Галицька провінційна адміністрація, що об'єднувала професійну австрійську бюрократію нижчої ланки та місцеве польське шляхетство, усвідомила свою регіональну окремішність і прагнула обмеження втручання центрального уряду в регіональні справи, а також розширення своїх управлінських повноважень.

Галицькі землі перетворилися на простір транснаціональної конвергенції, що сприяло витворенню нової провінційної ідентичності, в якій регіональні інтереси переважали над національними і навіть імперськими. І в цьому, на наш погляд, проявилися традиції колишньої річпосполитської шляхетської ментальності. Відмінність полягала у тому, що нова регіональна еліта формувалася не лише з місцевої польської шляхти, але й кооптувала до своїх лав австрійське чиновництво, чиї життєві інтереси були пов'язані з Галичиною. Важливу роль у цих процесах відіграло взаємопроникнення елітарних культур – австрійської імперської та польської провінційної. Культура перетворює Галичину на простір перехресних ідентичностей, внаслідок взаємодії яких постає нова ідентичність – провінційна. В епоху зародження націоналізму та невизначеності його ідеології провінційна ідентичність дозволяла накреслити контури польської перспективи в межах галицького геополітичного простору. Провінційна ідентичність складалася із лояльності династії в обмін на збереження станово-корпоративних прав та привілеїв місцевого соціуму, що разом ґрунтувалося на взаємодоповненні різних мов і літератур¹⁴. За правління австрійського губернатора Галичини князя Августа фон Лобковіца (1826-1832) було створено кафедру польської мови та літератури в університеті Лемберга (Львова), збудовано бібліотеку Оссолінського, яка перетворилася на головний осередок польського культурного та політичного життя¹⁵.

Втім, упродовж всього XIX ст. польська аристократія Галичини мусила захищати свої традиційні привілеї від зазіхань із боку монархії. Централізація загрожувала шляхетській незалежності, аграрна реформа підважила її економічні привілеї, а зростання імперської бюрократії зруйнувало монополію польської регіональної еліти на місцеву владу. З іншого боку, здійснюючи суспільні перетворення у Галичині, передовсім в її східній частині, австрійська влада повинна була постійно пам'ятати про тісні контакти місцевої польської громади з поляками, що мешкали під владою Пруссії та Росії. Від самого початку «Галичина як проблемна територія постала з суміші зовнішньо- та внутрішньополітичних чинників. Поразки польських повстань 1830-1831 та 1863-1864 рр. і хвиля антипольських репресій у Російській імперії змушували польських патріотів перенести центр своєї діяльності до австрійської Галичини. Тут стосунки між польськими освіченими класами та Віднем переходили виразну еволюцію від конфлікту до колаборації»¹⁶.

Вагомим аргументом на користь лояльності Габсбургам був страх селянських заворушень. Під час Краківського повстання 1846 р. і «Весни народів» 1848-1849 рр. польські повстанці опинялися віч-на-віч із бунтівними селянами. І хоча націоналістичні

гасла ставали зручним зряддям опору землевласників урядовій політиці і тиску на місцеву адміністрацію, втім, попри своє принагідне фрондування, вони залишалися міцним осердям Габсбурзької монархії¹⁷.

Натомість демократично налаштована частина польських патріотів прагнула до порозуміння з народними масами, відмовляючись від станово-корпоративної солідарності на користь національної.

Проголошення Австрії конституційною монархією 25 квітня 1848 р. декларувало демократичні права і свободи (особи, друку, зібрань, совісті і віросповідань тощо), гарантії національно-культурних прав народам імперії. В цей час в урядових колах обговорювалися проекти щодо надання Галичині широкої автономії і поділу її на дві провінції за етнічною ознакою. І якщо перший зустрів суцільну підтримку поляків, то другий – запеклий опір, оскільки Східна Галичина усвідомлювалася як невіддільна складова польського етнічного простору¹⁸. Відносна слабкість імперських структур дозволяла галицьким полякам усвідомлювати провінцію як плацдарм для відродження у невизначеному майбутньому незалежної Польської держави, через що до кінця існування імперії вони чинили відчайдушний опір будь-яким спробам її поділу.

На хвилі демократизації та революційного піднесення полякам також вдалося домогтися часткового впровадження польської мови у провінційних установах¹⁹.

Подальша модернізація державного простору у другій половині XIX ст. і зростання національної свідомості австрійських підданих зумовили делегування частини владних повноважень на користь регіональних еліт. Залучення нових акторів до реалізації урядових стратегій зумовило зростання заангажованості галицьких поляків у політико-правові моделі крайового управління, зокрема через відновлення доступу до посад у місцевій адміністрації і створення регіонального представницько-законодавчого органу – Галицького крайового сейму (1861 р.). З іншого боку, необхідність формування поліетнічної політичної спільноти як рушійної сили реалізації майбутнього державного проекту зумовила розбудову системи політичних та адміністративних установ, що легалізували становлення національних еліт як виразників національної ідеології.

Отже, представники польської громади залишалися потужною групою впливу у Галичині упродовж всього XIX ст. І якщо протягом першої половини століття вони відчайдушно намагалися зберегти свою національну окремішність і вищість в етнокультурній та соціально-економічній сферах, то після революційних подій 1848-1849 рр. в умовах ослаблення імперських урядових інституцій полякам вдалося досягти компромісу із центральною владою, а згодом закріпити за собою домінування у крайових політико-адміністративних структурах.

Польські піддані Романових, що мешкали на Правобережній Україні – теренах колишньої Київської Русі, а відтак – сакрального простору російського імперського націєтворення, мали надзвичайно обмежені можливості для збереження своєї польськості. Визнаючи за поляками культурне і соціально-економічне домінування в регіоні, російська влада керувалася станово-династичними принципами, «тому шляхта була передусім «поміщиками», а не «поляками», а етнічний склад населення практично не цікавив офіційний Петербург (хоча і надалі в імперській політиці становий підхід змагається з національним)»²⁰.

Конструювання простору Російської держави на засадах нової імперської доктрини передбачало остаточну інкорпорацію українських і білоруських земель колишньої Речі Посполитої як єдиного соціокультурного простору «православної цивілізації». Урядова політика у західних губерніях поєднувала традиційні стратегії військово-бюрократичної експансії і протекціонізму стосовно регіональної еліти, в цьому випадку – польських землевласників, із впровадженням нових форм

соціальної мобільності, посиленням русифікації через політико-правові обмеження регіональних національних меншин. До польського Листопадового повстання 1830-1831 рр. політика стосовно Правобережної України була спрямована на пошук механізмів забезпечення лояльності польської еліти регіону. Збереження окремих традиційних особливостей адміністративно-правової системи на території Київської, Подільської і Волинської губерній до кінця 1830-х років переслідувало мету – забезпечення лояльності та «вірнопідданства» польського населення²¹.

За цих обставин громадська діяльність поляків Правобережжя зосереджувалася на розбудові мережі навчальних закладів. Фундатор польської елітарної освіти граф Т. Чацький доклав чимало зусиль для перетворення Кременецького ліцею на осередок польськості. Його зусилля знайшли підтримку у місцевої польської еліти, що, користуючись із наданих царатом переваг, використовувала освіту «задля власної користі»²².

«До 1830 р. вищі школи в краю були польські; в важніших центрах, як Кременець, Умань, Бердичів, Київ були польські друкарні, виходили польські книжки й періодичні видання, гостювали польські театри. В польській літературі й науці правобережна Україна грала дуже видну роль, доставчала значного числа робітників, в тім числі деяких високоталановитих, що згадаємо лише таких першорядних, як Мальчевський, Залеский та Гощинський, і другорядних: Грабовського, Крашевського, Єжа, Корженьовського, Грозу, Чайковського, Олізаровського, Гославського, промовчуючи вже цілу плеяду поменьших. Треба було аж двох фактів великого історичного значіння – знесення кріпацтва 1861 і повстання 1863 р., щоб зломати на правобережній Україні сю перевагу польщини»²³.

Патерналізм шляхти, спрямований на освітню діяльність, поєднав у собі традиційне шляхетське уявлення про громадське служіння з прагненням відстояти свої позиції принаймні у соціокультурній сфері, що набувала важливого значення в умовах модерного націєтворення і боротьби за «душі». З іншого боку, в такий спосіб місцева еліта зберігала почуття гідності у власних очах й авторитет. Заможні землевласники і магнати з погордою ставилися до представників «вільних професій». Будучи шляхетного походження, але не маючи земельної власності, вчителі, правники, лікарі та інші представники «вільних професій» формували нову систему вартостей – знання та професійну компетентність, що відповідало вимогам часу. Саме завдяки активній життєвій позиції вони перетворювалися на нову еліту, що загрожувала традиційній системі цінностей землевласників, в основі якої була ідея ексклюзивного права на політичну свободу і громадянські права народу-шляхти²⁴.

Польська молодь здобувала вищу освіту у Віленському університеті, де долучалася до конспіративної діяльності студентських товариств. Із 166 осіб, причетних до діяльності Товариства філаретів, що діяло в університеті у 1820-1823 рр., вісімнадцять були вихідцями з Наддніпрянщини²⁵. Аналіз соціального складу дозволяє зробити висновок, що серед учасників товариства переважали представники незаможної шляхти, чий батьки не мали земельної власності, і для яких здобуття освіти було одним з небагатьох шансів зробити успішну кар'єру.

На початку 1820-х років у Києві, Бердичеві, Луцьку, Рівному та інших містах Волині і Поділля розгортає свою діяльність Патріотичне товариство, метою якого було відновлення Польської держави. Серед його учасників – вихідці з Правобережжя М. Ворцель, Т. Падура, Л. Собанський, П. Мошинський, Г. Олізар та ін. Товариство налагодило контакти з Південним товариством декабристів, розробляло спільні плани виступу проти царату. Розгром декабристів спричинився до викриття Патріотичного товариства і розправи над його учасниками²⁶.

Після Листопадового повстання 1830-1831 рр. ситуація кардинально змінилася. Санкт-Петербург вважав небезпечною будь-яку діяльність, спрямовану на збереження етнокультурної специфіки регіону: «іноземний напрямок може проявлятися не лише у

замахах на порушення встановленого порядку недобромисними діями та навіюваннями, але й у звичайних громадських стосунках, якщо у них проявляється намір до послаблення руських начал та руської народності...»²⁷.

На територію Правобережжя були поширені загальноімперські правові норми, впроваджено російську мову у діловодство. Державою заохочувалося залучення на місцеву службу російського чиновництва і колишніх військових. Запроваджувалася обов'язкова військова служба вихідців з польських шляхетських родин в незахідних губерніях імперії²⁸. Заборонялася будь-яка громадська діяльність, що виходила за межі російської монархічної доктрини «православ'я, самодержавство, народність».

Д. Бовуа дійшов висновку, що головною причиною затухання громадсько-політичного і суспільного життя польської спільноти західних губерній Російської імперії стала політика репресій, що тривала від поразки Листопадового повстання 1830-1831 рр. і до кінця правління Миколи I. Переслідування та розправи над польськими активістами, декласація шляхти, утиски католицької і знищення уніатської церкви, позбавлення майнових та інших прав, заслання на Кавказ та у глиб Росії, знищення польських культурно-освітніх осередків, жорстока цензура тощо – все це були реалії тодішнього повсякдення польських підданих Романових. Така політика не могла не позначитися на морально-психологічному стані поляків. Вона спричинила кардинальні зрушення на ментальному рівні польської еліти, посилені суспільними трансформаціями часу. Руйнація традиційної системи вартостей, що поєднувала шляхетський солідаризм, усвідомлення важливості своєї політичної та суспільної ролі, готовність жертвувати своїм життям і майном заради спільних інтересів і водночас погорда щодо інших суспільних верств, заперечення праці та професійних компетентностей як соціального капіталу, – все це посилювало відчуття розгубленості і розчарування, а часто і страху щодо можливих репресій серед польської шляхти.

М. Рольф теж підкреслює гнітючість суспільних настроїв у польському середовищі: «В цілому запанувала атмосфера недовіри щодо польських дворян взагалі і до виборних посадовців зокрема. У період після 1831 року жандарми Третього відділення, надзвичайно активні у західних губерніях, регулярно розкривали реальні чи вигадані види діяльності, що нагадували про повстання. Традиційно існуюча опозиція між дворянством і державною владою тепер все більше інтерпретувалася як національна. Петербург поставив собі за мету домогтися максимального контролю над місцевою адміністрацією, і домагався він цього за рахунок різкого скорочення виборних посад, що призвело до помітного обмеження прав дворянства на участь в управлінні на місцях і в судочинстві»²⁹.

В основі урядових стратегій деполонізації Правобережжя упродовж ХІХ – початку ХХ ст. можна знайти спроби поєднати державні та національні інтереси в рамках нової імперської ідеології. Інструментами деполонізації стали закони, що обмежували права власності поляків на землю (1865, 1884, 1887 рр.) і заохочували переселення чиновників та колишніх військових з російських губерній, а також освітня політика, яка позбавляла представників етнічних меншин не лише права навчатися рідною мовою, але й запроваджувала численні обмеження щодо кількості польських студентів в університетах. Поляки позбавлялися можливості використовувати аматорські культурні установи й навчальні осередки для виховання національно-патріотичних почуттів молоді.

Урядовою стратегією боротьби з «полонізмом» Західних губерній стало відтермінування запровадження земств. Зважаючи на вплив місцевої шляхти, імперська адміністрація небезпідставно побоювалася, що земські органи перетворяться на осередки громадської діяльності польських патріотів, надавши їм додаткові соціально-економічні та соціокультурні важелі впливу.

З метою встановлення контролю за громадською діяльністю, зокрема функціонуванням благодійних товариств, законом від 12 січня 1862 р. Міністерство внутрішніх справ

зобов'язувалося надавати дозволи і затверджувати їх статuti. Але патерналістсько-охоронний характер урядової політики стосовно громадської діяльності виявився у впровадженні чисельних обіжників та інструкцій, що ускладнювали реалізацію громадської ініціативи і створювали правові підстави для відмови у реєстрації або закриття товариств³⁰.

Висновки. Дослідження становлення польського руху в українських землях у ХІХ ст. дозволяє стверджувати, що попри спільні риси і тенденції розвитку, існували доволі суттєві регіональні відмінності, зумовлені як зовнішніми, так і внутрішніми чинниками. До зовнішніх варто віднести, насамперед, специфіку урядової політики щодо розв'язання «польського питання» й особливості модернізації державних структур, у складі яких опинилися поляки. Внутрішні чинники були пов'язані з ідейно-організаційним оформленням руху, а також польською історичною традицією.

Провідною ідеєю польського громадсько-політичного руху в усіх «заборах» залишалася боротьба за відновлення польської державності, що вимагало об'єднання зусиль усіх поляків. Відбувалися пошук стратегій опозиційної діяльності, формулювання поточних завдань, апробація різних методів і форм роботи. І хоча упродовж всієї першої половини ХІХ ст. перевага надавалася змовницько-конспіративній діяльності, втім спроби об'єднати зусилля і підняти загальнопольське повстання часто наштовхувалися на консерватизм місцевих землевласників, які, налякані загрозою селянських виступів і небезпекою конфіскацій майна, воліли принаймні позірно демонструвати свою лояльність і приховувати національні почуття. Це була спільна риса польських землевласників Східної Галичини та Правобережжя.

Усунені на периферію громадсько-політичного життя, поляки активно занурювалися у культурницьку та освітню діяльність, що дозволяло їм зберігати власне почуття гідності і дотримуватися етосу громадського служіння, плекати свою польськість.

Утім, визначальним чинником розгортання громадської активності польської спільноти, на нашу думку, все ж таки залишалися умови, що формувалися внаслідок імперських стратегій інтеграції приєднаних земель. І якщо польська громада Наддніпрянщини опинилася в епіцентрі російської імперської націоналізації простору, що загрожувало не лише втратою політичних позицій і соціокультурного домінування, але й гальмувало розвиток національної ідентичності, їхні одноплемінники у Галичині були більш успішні у протистоянні германізації, а з часом навіть здобули національно-культурну автономію.

¹ Д. Бовуа, *Російська влада і польська шляхта в Україні. 1793-1830 pp.* [Russian Authorities and the Polish Nobility in Ukraine. 1793-1830], Львів, Кальварія, 2007, 296 с.

² Д. Бовуа, *Трикутник Правобережжя: царат, шляхта і народ. 1793-1914 pp.* [Triangle of the Right Bank: the Tsar, the Nobility and the People. 1793-1914], Київ, ТОВ «Видавництво «Кліо»», 2020, 872 с.

³ L. Wolff, «*Kennst du das Land?*» *The Uncertainty of Galicia in the Age of Metternich and Fredro*, URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Wolff_Larry/Kennst_du_das_Land7_The_Uncertainty_of_Galicia_in_the_Age_of_Metternich_and_Fredro_anhl.pdf?

⁴ L. Wolff, *The Idea of Galicia. History and Fantasy in Habsburg Political Culture*, Stanford, Ca, Stanford California Press, 2010, 486 p.

⁵ I. Vushko, *The Politics of Cultural Retreat. Imperial Bureaucracy in Austrian Galicia, 1772-1867*, Yale University Press, 2015, 328 p.

⁶ М. Рольф, *Польские земли под властью Петербурга. От Венского конгресса до Первой мировой* [Polish Lands Under the Rule of St. Petersburg. From the Congress of Vienna to the First World War], Москва, «НЛО», 2020, 576 с.

⁷ Б. Гудь, *З історії етносоціальних конфліктів. Українці й поляки на Наддніпрянщині, Волині й у Східній Галичині в ХІХ – першій половині ХХ ст.* [From the History of Ethno-Social Conflicts.

Ukrainians and Poles in the Dnieper Region, Volhynia and Eastern Galicia in the 19th – First Half of the 20th Century] / Авторизов. пер. з польськ. А. Павлишина, Харків, Акта, 2018, 482 с.

⁸ В. Венгерська, *Українські проекти та націєтворення в імперіях Романових та Габсбургів (кінець XVIII – початок XX ст.)* [Ukrainian Projects and Nation-Building in the Romanov and Habsburg empires (Late 18th – Early 20th Centuries)], Житомир, ПП Євенок О.О., 2013, 448 с.

⁹ Ю. Земський, *Польська, російська та українська еліти в змаганнях за Правобережну Україну середини XIX ст.* [Polish, Russian and Ukrainian Elites in the Competition for the Right Bank Ukraine in the Mid-19th Century], Хмельницький, «Поліграфіст-2», 2011, 350 с.

¹⁰ Ф. Стеблій, *1848 р. «Ми, русини галицькі, належимо до великого руського народу»* [1848 «We, the Galician Ruthenians, Belong to the Great Rus' People»], in «Проект «Україна». Австрійська Галичина» / Авт.-упоряд. М. Литвин; Гол. ред. О. Красовицький, Харків, Фоліо, 2016, 410 с.

¹¹ Я. Верменич, *Історична регіоналістика: нові парадигмальні орієнтири* [The Historical Regionalism: New Paradigmatic Guidelines], in «Український історичний журнал», 2016, № 2, с. 138-162, с. 153.

¹² Я. Верменич, *Ментальний простір українського порубіжного соціуму: стереотипи та пастки міфотворення* [Mental Space of Ukrainian Border Society: Stereotypes and Traps of Myth-Making], in «Україна XX ст.: культура, ідеологія, політика. Збірник статей» / Гол. ред. В. Смолій, відп. ред. В. Даниленко, ред.-упоряд. В. Швидкий, Київ, Інститут історії України НАН України, 2020, Вип. 25, с. 45-46.

¹³ I. Vushko, *The Politics of Cultural Retreat*, p. 104-105.

¹⁴ L. Wolff «*Kennst du das Land?*»

¹⁵ Центральний державний історичний архів у Львові (далі – ЦДАЛ), ф. 146 Галицьке намісництво, оп. 1, *спр. 1193 Листування з Надвірною канцелярією, віце-президентом князем Лобковіцем та ін. про використання бібліотеки Оссолінських, вищу освіту та ін. навчально-просвітницькі питання*, 38 арк.

¹⁶ Я. Грицак, *Пророк у своїй вітчизні. Франко та його спільнота (1856-1886)* [A Prophet in His Homeland. Franko and His Community], Київ, Критика, 2006, с. 33-34.

¹⁷ А. Тейлор, *Габсбурзька монархія 1809-1918. Історія Австрійської імперії та Австро-Угорщини* [Habsburg Monarchy 1809-1918. History of the Austrian Empire and Austria-Hungary], Львів, ВНТЛ-Класика, 2002, с. 25.

¹⁸ Ф. Стеблій, *1848 р. «Ми, русини галицькі, належимо до великого руського народу»*, с. 53-54.

¹⁹ ЦДАЛ, ф. 146, оп. 1, *спр. 1598. Листування з Міністерством юстиції і губернським віце-президентом про часткове впровадження польської мови в установах Галичини*, 46 арк.

²⁰ А. Портнов, *Час відкритих можливостей: польські мемуаристи першої третини XIX ст. про населення включених до Російської імперії областей колишньої Речі Посполитої* [Time of Open Opportunities: Polish Memoirists of the First Third of the 19th Century about the Population of the Regions of the Former Rzeczpospolita Included in the Russian Empire], URL: <http://www.inst-ukr.lviv.ua/files/23/440Portnov.pdf>

²¹ В. Венгерська, *Українські проекти та націєтворення в імперіях Романових та Габсбургів*, с. 57.

²² Д. Бовуа, *Російська влада і польська шляхта в Україні*, с. 228.

²³ І. Франко, *Нові причинки до історії польської суспільності на Україні в XIX ст.* [New Reasons for the History of Polish Society in Ukraine in the 19th Century], URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Franko/Novi_prychynky_do_istorii_polskoi_suspilnosti_na_Ukraini_v_XIX_v/

²⁴ Д. Бовуа, *Російська влада і польська шляхта в Україні*, с. 243.

²⁵ Ф. Вержбовський, *К истории тайных обществ и кружков среди литовско-польской молодежи в 1819-1823 гг.* [On the History of Secret Societies and Circles among Lithuanian-Polish Youth in 1819-1823.], Варшава, Тип. Варшавского учебного округа, 1898, с. 81-94.

²⁶ І. Лісевич, *Патріотичне товариство* [Patriotic Society], URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?Z21ID=&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21STR=Patriotychne_tovarystvo

²⁷ Центральний державний історичний архів у Києві (далі – ЦДІАК), КМФ№ 12, оп. 1, *спр. 22 Проект інструкції Київського, подільського і волинського генерал-губернатора про запровадження у приєднаних від Польщі губерніях управління аналогічного управлінню у центральних губерніях Росії*, арк. 38-38 зв.

²⁸ *Полное Собрание Законов Российской империи, собрание 2 (1825-1881 гг.)* [Complete Collection of the Laws of the Russian Empire, Collection 2], т. 27 (1852), № 26190, URL: http://www.nlr.ru/e-res/law_r/search.php

²⁹ М. Рольф, *Польские земли под властью Петербурга*, с. 56.

³⁰ ЦДІАК, ф. 442 Канцелярія київського, подільського і волинського генерал-губернатора, м. Київ, оп. 858, *спр. III Справа про закриття Польського гурта Київського економічного інституту за націоналістичну діяльність*, арк. 13.

References

1. D. Bovua, *Rosiiska vlada i polska shliakhta v Ukraini. 1793-1830 rr.* [Russian Authorities and the Polish Nobility in Ukraine. 1793-1830], Lviv, Kalvariia, 2007, 296 s.
2. D. Bovua, *Trykutnyk Pravoberezhzhia: tsarat, shliakhta i narod. 1793-1914 rr.* [Triangle of the Right Bank: the Tsar, the Nobility and the People. 1793-1914], Kyiv, TOV «Vydavnytstvo «Klio»», 2020, 872 s.
3. I. Franko, *Novi prychnyky do istorii polskoi suspilnosti na Ukraini v XIX st.* [New Reasons for the History of Polish Society in Ukraine in the 19th Century], URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Franko/Novi_prychnyky_do_istorii_polskoi_suspilnosti_na_Ukraini_v_XIX_v/
4. Ya. Hrytsak, *Prorok u svoii vitchyzni. Franko ta yoho spilnota (1856-1886)* [A Prophet in His Homeland. Franko and His Community], Kyiv, Krytyka, 2006, 632 s.
5. B. Hud, *Z istorii etnosotsialnykh konfliktiv. Ukraintsy y poliaky na Naddnyprianshchyni, Volyni y u Skhidnii Halychyni v XIX – pershii polovyni XX st.* [From the History of Ethno-Social Conflicts. Ukrainians and Poles in the Dnieper Region, Volhynia and Eastern Galicia in the 19th – First Half of the 20th Century] / *Avtoryzov. per. z polsk. A. Pavlyshyna*, Kharkiv, Akta, 2018, 482 s.
6. I. Lisevych, *Patriotychne tovarystvo* [Patriotic Society], URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?Z21ID=&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21STR=Patriotychne_tovarystvo
7. *Polnoe Sобрание Zakonov Rossiyskoi imperii, sobranie 2 (1825-1881 gg.)* [Complete Collection of the Laws of the Russian Empire, Collection 2], т. 27 (1852), № 26190, URL: http://www.nlr.ru/e-res/law_r/search.php
8. A. Portnov, *Chas vidkrytykh mozhlyvostei: polski memuarysty pershoi tretyny XIX st. pro naseleattia vkluchenykh do Rosiiskoi imperii oblastei kolyshnoi Rechi Pospolytoi* [Time of Open Opportunities: Polish Memoirists of the First Third of the 19th Century about the Population of the Regions of the Former Rzeczpospolita Included in the Russian Empire], URL: <http://www.inst-ukr.lviv.ua/files/23/440Portnov.pdf>
9. M. Rolf, *Pol'skye zemly pod vlastiu Peterburha. Ot Venskoho konhressa do Pervoi myrovoi* [Polish Lands Under the Rule of St. Petersburg. From the Congress of Vienna to the First World War], Moskva, «NLO», 2020, 576 s.
10. F. Steblii, 1848 r. «My, rusyny halytski, nalezhymo do velykoho ruskoho narodu» [1848 «We, the Galician Ruthenians, Belong to the Great Rus People»], in «Proekt «Ukraina». Avstriiska Halychyna» / *Avt.-uporiad. M. Lytvyn; Hol. red. O. Krasovytskyi*, Kharkiv, Folio, 2016, 410 s.
11. A. Teilor, *Habsburzka monarkhiia 1809-1918. Istoriia Avstriiskoi imperii ta Avstro-Uhorshchyny* [Habsburg Monarchy 1809-1918. History of the Austrian Empire and Austria-Hungary], Lviv, VNTL-Klasyka, 2002, 268 s.
12. *Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv u Kyievi (dali – TsDIAK), KMF№ 12, op. 1, spr. 22 Projekt instruktsii Kyivskoho, podil'skoho i volyn'skoho heneral-hubernatora pro zaprovadzhennia u pryednanykh vid Polshchi huberniiakh upravlinnia analohichnoho upravlinniu u tsentralnykh huberniiakh Rosii*, арк. 38-38 зв.

13. TsDIAK, f. 442 Kantseliariia kyivskoho, podilskoho i volynskoho heneral-hubernatora, m. Kyiv, op. 858, spr. 111 Sprava pro zakryttia Polskoho hurta Kyivskoho ekonomichnoho instytutu za natsionalistychnu diialnist, ark. 13.
14. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv u Lvovi (dali – TsDIAL), f. 146 Halytske namisnytstvo, op. 1, spr. 1193 Lystuvannia z Nadvirnoiu kantseliariieiu, vitse-prezydentom kniazem Lobkovitsem ta in. pro vykorystannia biblioteky Ossolinskykh, vyshchu osvitu ta in. navchalno-prosvitnytski pytannia, 38 ark.
15. TsDIAL, f. 146, op. 1, spr. 1598. Lystuvannia z Ministerstvom yustytzii i hubernskym vitse-prezydentom pro chastkove vprovadzhennia polskoi movy v ustanovakh Halychyny, 46 ark.
16. V. Venherska, Ukrainski proekty ta natsiietvorennia v imperiiakh Romanovykh ta Habsburhiv (kinets XVIII – pochatok XX st.) [Ukrainian Projects and Nation-Building in the Romanov and Habsburg empires (Late 18th – Early 20th Centuries)], Zhytomyr, PP Yevenok O.O., 2013, 448 s.
17. Ya. Vermenych, Istorychna rehionalistyka: novi paradyhmalni oriientyry [The Historical Regionalism: New Paradigmatic Guidelines], in «Ukrainskyi istorychnyi zhurnal», 2016, № 2, s. 138-162, 416 s.
18. Ya. Vermenych, Mentalnyi prostir ukrainskoho porubizhnoho sotsiumu: stereotypy ta pastky mifotvorennia [Mental Space of Ukrainian Border Society: Stereotypes and Traps of Myth-Making], in «Ukraina XX st.: kultura, ideolohiia, polityka. Zbirnyk statei» / Hol. red. V. Smolii, vidp. red. V. Danylenko, red.-uporiad. V. Shvydkyi, Kyiv, Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 2020, Vyp. 25, s. 45-46.
19. F. Verzhbovskiy, K istorii tainykh obshchestv i kruzhkov sredi litovsko-polskoi molodezhi v 1819-1823 gg. [On the History of Secret Societies and Circles among Lithuanian-Polish Youth in 1819-1823.], Varshava, Typ. Varshavskoho uchebnoho okruha, 1898, 106 s.
20. I. Vushko, The Politics of Cultural Retreat. Imperial Bureaucracy in Austrian Galicia, 1772-1867, Yale University Press, 2015, 328 p.
21. L. Wolff, «Kennst du das Land?» The Uncertainty of Galicia in the Age of Metternich and Fredro, URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Wolff_Larry/Kennst_du_das_Land7_The_Uncertainty_of_Galicia_in_the_Age_of_Metternich_and_Fredro_anhl.pdf?
22. L. Wolff, The Idea of Galicia. History and Fantasy in Habsburg Political Culture, Stanford, Ca, Stanford California Press, 2010, 486 p.
23. Yu. Zemskyi, Polska, rosiiska ta ukrainska elity v zmahanniakh za Pravoberezhnu Ukrainu seredyny XIX st. [Polish, Russian and Ukrainian Elites in the Competition for the Right Bank Ukraine in the Mid-19th Century], Khmelnytskyi, «Polihrafist-2», 2011, 350 s.